

УДК 311.312

О. О. Шапуров,
к. е. н., кафедра фінансів, менеджменту та банківської справи,
економіко-гуманітарний факультет, ДВНЗ "Запорізький національний університет"
в м. Мелітополі

ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ

У статті уточнено поняття тіньової економіки, виділено основні складові тіньової економіки, розкрито сутність різних методів оцінки тіньової економіки.

The main purpose of this article is to research concept of shadow economies, basic constituents of shadow economy, the different methods of estimation of shadow economy are exposed.

ВСТУП

Проблеми тіньової економіки привернули увагу дослідників ще в 30-х роках. В кінці 70-х років з'явилися серйозні дослідження цієї сфери. Однією з перших серйозних робіт у цій галузі є робота П. Гутманна (США) "Підпільна економіка" (1977 р.), в якій зверталася увага на недопустимість ігнорування її масштабів і ролі.

У 1983 р. в Белфелді була проведена перша міжнародна конференція з тіньової економіки, на якій було представлено близько 40 доповідей, що зачіпали проблеми тіньової економіки в умовах різних господарських систем.

У 1991 р. в Женеві відбулась конференція європейських статистиків, присвячених прихованій і неформальній економіці. За її матеріалами опубліковано спеціальні статистичні матеріали тіньової економіки в країнах з ринковою системою господарювання. Регулярно проходять конференції і семінари з оцінки і моніторингу неформального сектора, у тому числі спеціально для країн СНД.

У травні 1996 р. на спільному засіданні ЄЕК ООН (Євростат) ОЕСР по національних рахунках серед інших питань була розглянута проблема оцінки масштабів тіньової економіки. В Євростаті створена спеціальна робоча група з питань прихованої економіки.

У вітчизняній науці і економічній практиці інтерес до проблем тіньової економіки активізувався у 80-і роки. Це було зумовлено як соціально-економічними причинами, пов'язаними із зростанням її ролі в народному господарстві (криміналізацією), так і з ідеологічними причинами. Останні виявилися в стимульованні керівництвом країни наукових досліджень, направлених на дослідження деформацій і дискредитацій командної соціально-економічної системи державного соціалізму.

У даний час єдиного загальноприйнятого універсального поняття тіньової економіки не сформульовано. Різноманіття позицій зумовлене, як правило, відмінностями в характері вирішуваних авторами теоретичних і прикладних завдань, а також в методології і методиці дослідження.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧ

Метою статті є дослідження основних аспектів тіньової економіки. Для обґрунтування мети було вирішено ряд наступних завдань:

- уточнено поняття "тіньової економіки";
- виділено основні складові тіньової економіки;
- розкрито сутність різних методів оцінки тіньової економіки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Як соціально-економічне явище тіньова економіка властива усім економічним системам, отже, вона є невід'ємним їхнім атрибутом. Для її визначення у різних країнах наводиться ціла низка епітетів, а саме: неформальна, нелегальна, неофіційна, тіньова, сіра, паралельна, незадекларована, друга, непомітна, прихована.

На думку О. Турчинова, "тіньова економіка — це економічна діяльність, яка не враховується і не контролюється офіційними державними органами, а також діяльність, спрямована на отримання доходу шляхом порушення чинного законодавства" [7].

Схоже визначення пропонує В. Попович, яка зазначає "тіньова економіка — це такий стан розвитку кризових, криміногенних процесів у економіці, коли доходи злочинного походження стали засобом скоєння нових, нерідко більш небезпечних злочинів, а отримані за рахунок їх скоєння доходи перестали мати споживчий характер, трансформувались у базу відтворення незаконних капіталів і криміногенного потенціалу в усіх сферах цивільно-правових, організаційно-регулятивних і суспільно-економічних відносин [6].

Ульріх Тіссен, німецький дослідник, використовує поняття "тіньова економіка" для тих видів діяльності, в яких створюється нова вартість, що не враховується офіційною статистикою.

Один з провідних спеціалістів економіст Міжнародного Валютного Фонду Віто Танзі зазначив, що тіньова економіка — це частина валового національного продукту, яка завдяки відсутності у звітності та/або зниження її величини, не відображається в офіційній статистиці [10].

Відповідно до електронного довідника (вікіпедія), тіньова економіка (англ. Black economy, Ghost economy, Shadow economy) — господарська діяльність, яка розвивається поза державним обліком та контролем, а тому не відображається в офіційній статистиці [11].

На наш погляд тіньова економіка — це свідомо діяльність юридичної чи фізичної особи, зареєстрованої або незареєстрованої як суб'єкт господарювання направлена на отримання основного або додаткового доходу шляхом реалізації товарів, робіт, послуг без документарного оформлення та сплати податків.

Учені Левенсон та Мелоні стверджують, що підпільна економіка виникає ендогенно (через внутрішні причини) відповідно до самоусвідомлення різних підприємців. Ведення бізнесу в межах офіційної економіки має певні переваги, починаючи від можливості давати рекламу своїх товарів, проте передбачає й вади, зокрема фіксовані ціни на товари, котрі треба встановлювати відповідно до певних обмежень. Підприємці різняться між собою у способах управління своїми фірмами, з часом вони більше починають розуміти свої можливості. Зазвичай підприємці починають бізнес в неофіційному секторі для того, аби уникнути високих видатків на дозвіл ведення бізнесу, згодом, коли фірма стає досить великою, вона долучається до офіційної економіки для того, аби мати змогу рекламувати свої товари та запускати нові лінії виробництва. Таким чином, Левенсон та Мелоні подають модель динамічного переходу із неофіційного до офіційного секторів економіки [2].

Водночас, Шнейдер та Енст наголошують на тому, що принаймні дві третини від прибутку, заробленого у тіньовому секторі економіки, негайно витрачаються в межах офіційного сектора і, таким чином, має позитивний вплив на економіку країни [2].

Е. Фейт виділяє два основні складники тіньової економіки [9]:

- 1) економічна діяльність, що є легальною, неприхованою, але й такою, що не підлягає оподаткуванню і не враховується офіційною статистикою;
- 2) протизаконна, свідомо приховувана економічна діяльність.

До першого її складника відносять виробничу діяльність у домашніх господарствах, надання послуг на епізодичній ос-

нові, невеликі підробітки (догляд за дітьми; дохід, отримуваний від сільського господарства; виконання ремонтів власними силами та інше). Цю діяльність не враховують під час визначення обсягу валового національного доходу. Цей сектор Е. Фейг та інші науковці назвали "неформальною економікою".

До другого складника Е. Фейг відносить заборонену в державі економічну діяльність, кримінальні діяння, а також всі інші види діяльності, які повинна враховувати і контролювати держава, однак суб'єкти такої діяльності свідомо її приховують для ухилення від оподаткування, або в інших протиправних цілях. Цей складник досить часто називають "підпільна економіка" [4].

Подібну структуру тіньової економіки надає й економіст США Д. Блейдс, а саме:

- 1) виробництво цілком легальної продукції, що приховується від влади з метою несплати податків;
- 2) виробництво товарів чи надання послуг, які заборонені законом;
- 3) приховання доходів у їхній натуральній формі.

На нашу думку, необхідно дотримуватись складових тіньової економіки, які запропонувала Т. Корягіна. Відповідно до її теорії тіньова економіка складається з наступних складових:

1) неофіційна економіка — легальні види економічної діяльності, але відображені її обсяги в офіційній статистиці не повністю, тим самим відбувається ухилення від сплати податків повною мірою. На думку автора, неофіційну економіку варто поділити на підскладові з вищої ланки управління та нижчої, адже фіксування обсягів виконаної продукції чи наданих послуг відбувається на різних рівнях управління, тому "заслуги" у недоплаті податків можна зафіксувати залежно від рівня управління;

2) підпільна економіка — усі заборонені законом види економічної діяльності, а саме: наркобізнес, проституція, торгівля людьми та людськими органами тощо;

3) фіктивна економіка — хабарництво, спекулятивні угоди та інші види шахрайства, пов'язані з одержанням грошей.

Основними наслідками, до яких призводять складові тіньової економіки, є:

- скорочення податкових надходжень до бюджету;
- погіршення умов існування соціального сектора країни;
- "втеча" капіталу за кордон;
- скорочення обсягів офіційного виробництва;
- вивільнення працівників;
- підлив довіри інвесторів як зовнішніх, так і внутрішніх і т. ін [3].

Для уникнення наслідків тіньової економіки необхідно проводити всебічний моніторинг та оцінку стану іллегальних економічних процесів які відбуваються в країні для цього різні вчені пропонують використовувати свої методи.

С. Огреба стверджує, що сукупність методів оцінювання тіньової економіки повинна складатися з методів макrorівня (метод розбіжностей, метод неврахованої вартості, монетарні, економетричні, спеціальні, структурні); мікрорівня (опитування, аналіз податкових перевірок, спеціальні методи економіко-правового аналізу) [5].

В. Франчук та Ю. Кіржецький за результатами вивчення літературних джерел виділили три групи методів оцінки тіньової економіки:

- структурні та спеціальні методи, що використовуються на макrorівні;
- статистичні та монетарні методи;
- економіко-правові методи, що використовуються на мікро- рівні — при виявленні й оцінці економічних параметрів конкретних правопорушень, злочинів, економічної діяльності окремих осіб [8].

І. Губарева дає іншу класифікацію методів. Система методів за її класифікацією поділяється на дві групи: інтегральні та непрямі [1].

До інтегральних методів відносяться: метод товарних потоків, альтернативні оцінки податкової вартості галузей, альтернативні розрахунки доходів домашніх господарств.

Непрямі методи розрахунку неформальної економіки базуються на результатах обстежень в різноманітних сферах діяльності. Такі оцінки дають можливість виявити окремі факти прояву тіньової економіки та отримати уяву про масштаби і тенденції розповсюдження неї в межах обмеженої групи одиниць або по окремому явищу. У країнах СНД для розрахунку тіньової економіки непрямыми методами використовують такі джерела даних: данні обстеження зайнятості та робочої сили, данні про чисельність зайнятих у професіях з регулярним додатковим доходом, данні спеціальних спос-

тережень витрат домашніх господарств, данні порівняльного аналізу співвідношення витрат та випуску у різних групах підприємств, данні податкових служб, бюро технічної інвентаризації, державної автоінспекції, данні опитувань керівників підприємств та інші.

В Україні для оцінки тіньової економіки використовують як інтегральні, так і непрямі методи.

Так, Державним комітетом статистики обчислюються обсяги економіки, яка безпосередньо не спостерігається (НСЕ), для подальшого врахування її в національних рахунках. До НСЕ відносять види діяльності, які не враховані при первинному обліку даних, що використовуються для складання національних рахунків, через те що вони є тіньовими, незаконними, неформальними, виробництвом домашніх господарств для власного кінцевого споживання. З метою адекватного визначення обсягів НСЕ і включення їх до показників системи національних рахунків застосовується класифікація НСЕ за видами і типами. Для кожного з типів розроблено рекомендації щодо застосування відповідних методів дорахунків.

Найбільш привабливий метод оцінки тіньової економіки створений Міністерством економіки України.

Ця Методика базується на комплексному аналізі тіньового сектора з виявленням потенційно можливих тіньових видів економічної діяльності, тіньових схем і методів їх застосування в Україні, а також з дослідженням причин, законодавчих та інституційних неузгодженостей, що створюють передумови для виникнення тіньового сектора.

ВИСНОВКИ

Недостатньо кероване реформування ринкової економіки призводить до низки негативних наслідків, зокрема до зростання критичного рівня обсягів тіньового сектора. В різних країнах проводяться дослідження, є розроблені веретичні обґрунтування цього явища й постійно здійснюється ретроспективний аналіз динаміки його розвитку. Проте прискорення процесу глобалізації сприяє появі нових напрямків та способів господарської діяльності поза межами легальної економіки, що у довгостроковому періоді являє потенційну загрозу для національної безпеки держави.

Тому потрібно проводити постійний моніторинг тіньових аспектів ринкової економіки за допомогою застосування все більш досконалих методів оцінки іллегальних процесів.

Література:

1. Губарева І.О. Оцінка тіньової економіки в системі забезпечення економічної безпеки країни // *Бизнесформ*. — 2009. — № 11(2). — С. 25—26.
2. Корупція та тіньова економіка / Джей Піл Чой (JAY PIL CHOI) (Мічиганський державний університет), Марсель Тум (MARCEL P. THUM) (Дрезденський технологічний університет). — 21 сентября 2006 года. [Електронний ресурс]. — Доступний з http://www.dialogs.org.ua/crossroad_full.php?m_id=7953.
3. Корягіна Т. Теневая экономика в СССР // *Вопросы экономики*. — 1990. — № 3. — С. 14.
4. Николаева М.И. Теневая экономика: методы анализа и оценки (обзор работ западных экономистов) / М.И. Николаева, А.Ю. Жевгаков. — М.: Изд-во "ЦЭМИ АН СССР, 1987.
5. Огреба С.В. Методичні аспекти статистичної оцінки масштабів тіньової економіки України // *Збірник наукових праць "Економічні науки" ПВНЗ Буковинський університет*. — 2011. — № 7.
6. Попович В.М. П58 Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки: монографія. — Ірпінь: Академія державної податкової служби України, 2001. — 546 с.
7. Турчинов О.В. Тіньова економіка: закономірності, механізми функціонування, методи оцінки / НАН України; Інститут Росії. — К., 1996. — 199 с.
8. Франчук В.І., Кіржецький Ю.І. Аналіз методів оцінювання та виявлення тіньової економіки // *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. — 2009. — № 1. — С. 1—11.
9. Feige Edgard L. (1990). *Defining and Estimating Underground and Informal Economies: The New Institutional Economic Approach*, *World Development*, 18. — № 7. — P. 990.
10. Vito Tanzi. *The Underground Economy in the United States Abroad*. — Lexington, Mass: Lexington Books. — 1982. — P. 70.
11. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/> — бібліотека Вікіпедія.

Стаття надійшла до редакції 30.09.2011 р.